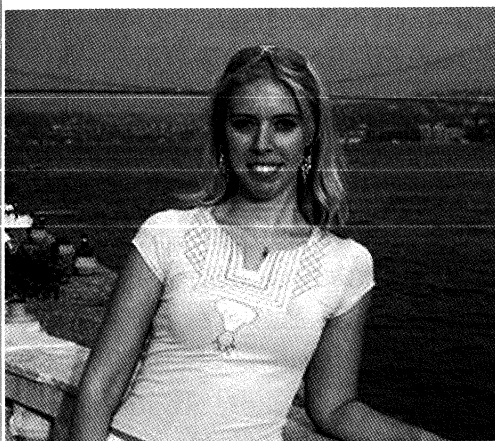

Ljudets etnologi

KARINERIKSSON är fil.mag. i etnologi vid Uppsala universitet. I januari 2008 påbörjar hon forskarutbildningen som doktorand i etnologi, vid institutionen för kulturanthropologi och etnologi i Uppsala. Intresset för ljudets etnologi kombineras med en bakgrund som utbildad musiker och fenomenologiskt inriktade filosofistudier.

Lyssna till ljuden, de brummande, brusande, knorrande, surrande, mullrande, larmande, fräsande, stojande, mumlande, dånande, sjudande, virvlande ljuden.

Ett hyssjande, kurrande, smällande, dunkande, bultande, skrällande, smällande, smattrande, knattrande, svisch, knall, boom och bang!

Resonansen, ett eko av röster, ljud som tilltar, ljud som avtar, förändring i frekvenser, pulserande, dissonans, diminuendo, crescendo, allegro och allegretto.

I storstaden finner jag ljuden sällsamt fångslande och spänningsfyllda. Ljuden har sina egna rum, där jag kan strosa omkring för att lyssna, men också för att själv höras, för att dela den ljudliga gemenskapen i just den kultur som det ljudliga rummet med dess aktörer frambringar. I den senmoderna storstaden susar det, surrar, tjuter, tutar, piper, knäpper, dånar, bullrar. Folkmassan utbjuder ett sorl som kan avnjutas på avstånd eller alldeles tätt intill. I städerna kan man urskilja olikartade klanger, toner, dån och skall, man kan även få ta del av ljud såsom kvitter, vinande, forsande, knystande, visslande och virvlande vid de tillfällen då trafiken inte totalt har övertagit mina förnimmelser. Den urbana storstaden, med dess föränderliga rum har ett innehållsdigert ljudkapital.

Under höstterminen 2005 begav jag mig till Istanbul i Turkiet. Det var inte första gången jag besökte denna vackra stad, men den här gången kom jag för att stanna en hel termin. Jag har ofta fascinerats av ljud och Istanbuls ljudliga rum är något alldeles speciellt. Som musiker lyssnar jag på alla ljud såsom en melodisk slinga och i Istanbul finns det många melodier. Där finns pulserande gågator, livliga gatuförsäljare, tung trafik, böneutropare och annat. Jag genomförde ett fältarbete mitt bland Istanbuls basarer, stora gågator och trånga gränder. Jag

ville undersöka närmare hur ljud påverkar människans vardagliga liv och på vilket sätt ljud skapar meningsfullhet och efter inspiration inhämtad ifrån bland annat kompositören och professorn R. Murray Schafers bok *Our Sonic Environment – The Soundscape – the tuning of the world*, genomförde jag så kallade *soundwalks* (ljudpromenader). I det rofyllda biblioteket vid det svenska forskningsinstitutet i Istanbul, växte min fascination av ljuden och jag har sedan dess fortsatt att utforska ämnet mer ingående. Låt mig nu ge några exempel på hur en forskning inom ljudets etnologi kan gå tillväga.

CITY SOUNDWALK

Soundwalk är en utforskning av ljuden inom ett visst område, där man skall uppmärksamma ovanliga ljud och stämningar längs vägen. Det huvudsakliga syftet med en soundwalk är alltså att lyssna till den akustiska omgivningen. Man kan gå själv på en soundwalk eller flera tillsammans i en grupp. Vilken form man än väljer att använda till sin soundwalk så ska fokus ändå ligga i att återupptäcka och återaktivera sitt hörselsinne.

För mig innebär en *soundwalk* i staden att jag är en vandrare som lyssnar, en aktör bland aktörer, men dock med andra intentioner än de flesta medmänniskor jag omges av. Jag är en medveten, ödmjuk lyssnare, en ljudrekognent som eftersträvar specifika, kulturellt fascinerande ljud. Jag söker efter verkliga ljud, ljud som existerar i staden och jag söker efter tystnaden, det intrikata sökandet efter tystnaden i den frapperande, dundrande storstaden.

Stadens föränderliga rum, de finns överallt. Jag kan gå längs den stora gågatan mitt i centrum, jag kan bege mig in i

de trånga gränderna, bakgatorna, jag kan vandra längs hamnesplanaden och lyssna till båtarna och kajorna eller bege mig en bit längre bort ifrån stadens kärna, för att lyssna till stadens brus på avstånd. Varje ljud jag möter har något att berätta och i ljudet tar kulturen form, i ljudet formas människans relationer till sin egen och andras identitet. Vissa rum i staden visar sig bli lättare att relatera sin identitet till, medan andra rum känns obekanta. De obekanta rummen bjuder dock på oförutsägbara, spänningsfyllda ljud som genererar nya kulturyttringar. Genom att ta del av nya ljudkulturer erhåller jag en större förståelse för människans vardagliga liv.

Kompositören och professorn R. Murray Schafer var den som under 1970-talet introducerade begreppet *soundscape*. Schafer menar att "ett ljudskap är allt det du ser omkring dig, ljudskap är din akustiska omgivning, det vill säga hela den akustiska miljön du lever i" (Schafer 1992: 13).

I vårt *soundscape* i storstaden är vi alla aktörer, vi medverkar och påverkar tillsammans den rådande ljudmiljön. Men i detta folkliga ljudspel, i denna massiva storstadsorkester finns det också ett maktspel undangömt bakom kulisserna. I det senmoderna samhället har tekniken blivit en dominerande kompositör. Människorna i dagens storstäder omges av ljudet från mobiltelefoner, ljudande butiker som med sin höga musik eftersträvar att överrösta varandra för att väcka uppmärksamhet. Hur har detta påverkat människorna? Hur skiljer sig detta åt mellan storstäderna? Skapar de omgivande ljuden olika eller likartade relationer till människans vardagliga liv? På vilket sätt skapar ljud kultur i exempelvis Istanbul, Rom, London, Stockholm, New York och Bangkok? Hur skapas vanor och rutiner genom ljud,

hur tillför människor den nya staden en kulturell mening genom ljud? På vilket sätt relaterar man sin identitet till vissa rum i staden?

SOUNDWALK SOM METOD I FÄLTARBETET

Jag vandrar i storstaden, jag spelar in mina ljud och jag observerar även ljuden genom att anteckna i min fältdagbok, då tillfälle ges. En liten ljudinspelningsapparat kan man lätt få med sig i jackfickan och det kan vara praktiskt att sätta fast en extern mikrofon utanpå jackan.

På det sättet märker man inte ens att man genomför anteckningar, trots att ett mycket innehållsrikt material spelas in i ljudform.

Medan man vandrar kan man passa på att prata med människor om deras upplevelser av ljuden, man kan utföra spontana intervjuer.

Rent praktiskt är *soundwalks* ett mycket smidigt sätt att fältarbete på. Att vandra omkring med en videokamera skulle visserligen resultera i ett material innehållande både ljud och bild, men tänk så krångligt att bära omkring på en sådan apparatur. Syftet med att vandra fritt, planlöst, taktiskt försvinner bakom en kameralins.

The soundscapes of cities often elude visual representation. For example, the steely gaze of video cameras does not capture individual conversations or the hum of the word; it catches only the part of gesture, so vital to conversation, that is available to the camera angle [...] Sound is becoming one of the new landscapes of urban governance, increasingly treated and programmed (Amin & Thrift 2002: 121–122).

På en *soundwalk* spelar du in de kulturella scenerna som utspelar sig på gatan. Du

kommer att höra fotstegen, människorna som pratar och bilarna som tutar. Genom att spela in ljuden, när jag är ute på mina *soundwalks* förstärks mina minnen av ljuden när det är dags för mig att bearbeta dem. Detta är ett fantastiskt sätt att fältarbete på; spännande, oförutsägbart, ljudligt, rytmiskt och rörligt.

LJUDMINNEN

När man har varit ute i fält ett flertal gånger, får man så småningom med sig alldeles speciella minnen, minnen som man kan referera till och tankar som man kan disponera i sina kommande texter. Minnen av ljud är en bearbetad erfarenhet, som jag förut har tagit mig tid att reflektera över. Jag har förundrats över ljudets effekt på mig och min upplevelse av fältet, som givit mig vissa kunskaper om människorna och kulturen jag befann mig i just då. Jag minns exempelvis mitt fältarbete i Istanbul, hur jag vandrade längs basarerna och de trånga gränderna. Det pulserande livet på Istiklal Caddesi, den stora gågatan i centrala Istanbul, är ständigt i full fart. Längs gågatan trängs man bland miljoner andra människor på väg någonstans. Staden flyter hela tiden framåt, den brusar såsom en stor fors. Gnisslet från spårvagnarna och stenläggarnas ideliga hamrande går inte att stänga öronen för. Vid basarkvarteret förs en livlig kommers bland gatuförsäljare och besökare. Även om man inte är med i kommersen personligen känner man sig ändå påfallande involverad i den stämning som befinner sig här. Ljuden i Istanbul har förvandlats till en romans. Jag minns ljuden med värme och alldeles särskilt minns jag vissa ljud, såsom ullsocksförsäljaren som jag kunde höra ifrån mitt fönster,

flera våningar upp bland de slingriga gränderna intill Galatatornet, norr om Gyllene hornet. Han ropade ut sin ramsa om ullsockor med en alldeles särskild rytmask klang.

– Çorap var, yün, çorap var yün, yün çorap, yün çorap, yün çorap!

Jag sprang för att hämta min bandspelar och jag lyckades få med hans röst som dånade bland gränderna. Jag stängde inte av min bandspelar förrän hans röst hade tystnat.

Ljudet ifrån böneutroparna vid Sultanahmet komponerade våra promenader i den vackra parken där man kvällstid kunde köpa kebab och majscolvar, simit, popcorn, grillade kastanjer och sockervadd. Jag minns även de gamla färjorna

som avgick ifrån Eminönü, dit man inbjöds genom högtalare som dånade ut informationen att man kunde ta en båttur runt Bosporen på en och en halv timme, för endast 5 miljoner turkiska lira. Många gånger åkte vi med dessa båtar för att uppleva stadens ljud på avstånd. Så fort båten gett sig av ifrån hamnen distanserade man sig ifrån det myllrande folklivet och ljudet av klirrande teglas ifrån bardisken tog snabbt över. Här kunde man sitta och smutta på sitt turkiska te medan man njöt av lugnet. Vågorna mot båten slog lätt emot genom vinden, fiskmåsarna sjöng sina sånger och de mötande båtarna tutade glatt. En gång åkte vi ända bort till prinsöarna, en ö där inga motordrivna fordon får åka. Där finns bara häst och

vagn som färdmedel. Vilken tystnad man upplevde den dagen och tänk så rädd man var för alla vildhundar som stod och lurade längs hörnet i stora klungor, ylandes och flåsandes.

Ganska ofta brukade jag stå och titta ut ifrån fönstret i vår lägenhet. Sådär på avstånd kunde man upptäcka riktigt spännande saker. Alldeles intill låg ett stort, fint hotell och där arbetade parkeringsvakter, som parkerade hotellgästernas bilar. Det var nästan omöjligt att parkera på den trånga, sluttande grusslätten som skulle föreställa en parkering och de fick kämpa hårt för att få alla bilar på plats. Det var ett samarbete som var imponerande, ett samarbete som gick ut på ett ljudligt samspel. Högt ropade de; gel, gel, gel (kom, kom, kom) och viftade hejdlöst till varandra. Detta var ett ljud man vande sig vid. Till en början trodde jag att något hemskt hände ute på gården, men förstod senare efter en omsorgsfull observation uppifrån mitt fönster att så inte var fallet.

Det är inte bara de ljud jag spelade in som jag minns. Jag minns också hur jag vissa dagar upptäckte att jag hade promenerat hela dagen, att det kändes som att staden var oändlig, att där inte fanns något stopp, ingen ändhållplats. Varje ny plats i Istanbul bjöd på nya ljudupplevelser och jag var omhöljd av den oändliga ljudmassan som aldrig tystnade. Efter en tid började man känna sig trygg med ljuden. Jag var skyddad av ljuden, jag befann mig inuti ljudbubblan, jag var en deltagande aktör i storstadens orkester.

Ljudminnen i sig, är en spännande forskningsinriktning. Tänk bara på alla de ljud vi har minnen av ifrån vår barndom, ljud som inte längre finns kvar. Tänk om det skulle finnas ett museum för bortglömda ljud?

SOCIALT CENSURERADE LJUD

Låt oss reflektera en stund över de socialt censurerade ljuden. Jag hör inom mig Istanbuls basarer med dess gatuförsäljare som med en alldeles otroligt intensiv och genomträngande stämma utropar: Pata-tas, patatas, patataaaaaas! Bir milyon, bir milyon, bir milyon! Det känns trevligt och tryggt att vandra där trots deras högljudda röster och människorna omkring mig verkar också lika trygga i situationen. Dessa ljud är inga ovanligheter på Istanbuls gator, de hör till vardagen.

Om jag samtidigt tänker mig att denna händelse, dessa ljudväxlingar skulle utspelas på gågatan i Uppsala, blir jag plötsligt lite full i skratt. Man skulle väl rent av kunna bli lite chockad om någon plötsligt ställde sig och skrek potatis rakt ut, så får man väl ändå inte göra? Själv skulle jag kanske tycka att det var lite trevligt trots allt, reflekterar jag vidare, att något nytt och spännande hände i staden, men jag vet inte om jag skulle uppfatta situationen som trygg? Folk skulle säkert titta konstigt på den som skrek och inte riktigt veta hur de skulle förhålla sig till dessa "galenskaper" på öppen gata. Men hur känns det om man alltid har levt i ett samhälle där det finns högljudda gatuförsäljare? Blir det inte en enorm skillnad, en känsla av utanförskap och tomhet när dessa ljud försvinner? Man hittar inte riktigt sig själv i det nya ljudrummet. Vad är egentligen accepterat i den här staden? Kan jag ropa på min vän som står tvåhundra meter bort, eller ska folk titta konstigt på mig då? Vad händer om jag nynnar lite tyst för mig själv, är det tillräckligt tyst för att någon inte ska tycka att jag verkar skum? Ljudets påverkan på människan i hennes vardagliga liv är alltså påtaglig. Det finns osynliga regler och nor-

mer för hur man bör bete sig och inte, om man bör låta eller vara tyst.

LJUD SOM TRYGGHETSSYMBOLER

Människan omges av ljud, precis som hon omges av tystnader. I tystnaden finns en känsla av rädsla, att känna sig utanför, att inte höras eller att inte förstå det man hör. Människor som någon gång har vant sig vid att känna sig trygga med vissa ljud, kan då de rycks undan från dessa känna en djup saknad. Ljudet som man vant sig vid hade skapat en trygghetskänsla, ljudet kunde kanske kopplas till en plats som man kände sig nära relaterad till, en plats där man funnit sig själv. Plötsligt försvinner ljudet, du kanske flyttar från en stad till en annan, eller från landsbygden till storstaden. Det kan vara en så pass tillsynes liten förändring, som att du exempelvis flyttar till en ny bostad där det finns annorlunda golv. Dina nya golv knarrar kanske inte likadant som de förra golven, de låter mer stumma, lite mer kalla. Din känsla av värme, trygghet och hemtrivsel blir påverkad.

Men hur kan det då vara så att ljud är så pass inflytelserika i en människas liv och att ljud kan skapa trygghet och vara identitetsskapande? En del av förklaringen ligger nog i att vi hela tiden omformar de ljud vi hör till betydelser, till berättelser, till ljud med mening. När ett ljud fått en viss sorts betydelse och detta ljud upprepas för oss, låt säga dagligen under en lång period, blir känslan av avsaknad stor när detta ljud plötsligt rycks bort.

LJUDESIGN

I dagens storstäder omges vi av ljud som på olika sätt påverkar oss. Man kan idag

arbeta som ljuddesigner, där man genom ljud påverkar konsumenterna. En ljudesigner förser olika ting med ett speciellt ljud som ska passa med produkten. Ljudet har en viktig betydelse i den urbana miljön, viktigare än vad vi ibland kanske föreställer oss. Butikerna i staden använder sig gärna av en speciell sorts musik man tror ska nå ut till köparen, så att denne ska förställas i en alldeles speciell köparkänsla. Man kan säga att de fysiska rummen i staden i många fall är som varsamst skapade manuskript, där publiken förväntas uppleva något speciellt utifrån det skådespel de bjuds på av sin omgivning. Hur en människa sedan tolkar eller identifierar sig själv med staden är dock något personligt och därmed också dennes påverkan av det fysiska rummet.

Musikern och journalisten Mikael Strömberg menar att ljuddesign blir allt vanligare och han lyfter fram begreppet *soundmarketing* som ett fenomen på framfart. Det handlar om att märka ljuden, att göra ljuden till varumärken. Ljudesignen är ofta mycket välplanerad in i minsta detalj och ett bra exempel på detta är bilindustrin.

Ta bilindustrin, där man länge konstruerat dörrar och andra rörliga detaljer för att tillmötesgå bilens och bilistens image. Ett klonk från en BMW-dörr ska låta solitt och dyrt och indikera hög kvalitet. På motsvarande sätt bör en Fiat-dörr låta familjär, nästan lite ihålig och klanglös. En ljudlös bil är livsfarlig i trafiken, så i väntan på ett passande ljud ligger elbilstillverkningen för tillfället nere (Strömberg 2006:20).

Att designa ett ljud har alltså att göra med att skapa en sorts image, en känsla, en föreställning och en hjälp för individen att känna sig trygg i den fysiska miljön. Med hjälp av ljudesignen får man tillvaron att låta på ett alldeles speciellt sätt. Beroende på vart i världen man befinner sig har

Istanbuls nattrafik. Foto: Karin Eriksson.

ljuddesignen kommit olika långt eller utvecklats på ett flertal olika sätt och som kulturforskare kan man ta del av de olika ljudkulturerna, genom att just lyssna till de designade ljudens variationsrika orkester. Kanske är det så att man ofta inte är medveten om att den lyxiga kaffebyggarren är ljuddesignad för att det ska låta extra trevligt när kaffet droppar ner i koppen, att konstgjorda fontäner i köpvaruhuset är ljuddesignade för att låta lugnande eller att knapparna på din mobil skall låta inbjudande? Man tar ljudet för givet.

Ljudet i staden överöser oss med information. Vi får svårt att urskilja det vi hör och de svagaste ljuden försvinner. Vad går vi egentligen miste om? De ljud vi inte hör, har de inte betydelse för oss? I dagens storstäder har tekniken fått en oändlig framfart. Vi hinner knappt med det tempo den frambringar. Det finns många intressanta ingångar för kulturforskaren, vad gäller stadens puls, vågor, dess rytm och flöden.

Idag pågår en rörelse i kulturen som är väldigt hastig. Förändringarna är snabba och människorna i staden rör sig snabbt, de lever i olika världar. Staden styrs med hjälp av rytmiken, den ackompanjeras av regler såsom trafikljus och öppettider. Det är inte bara ute på gatan i staden som människor styrs av rytmen, utan även i hemmiljön. I hemmiljön finns exempelvis telefonen som ringer, mikrougnen som plingar och väckarklockan som får dig att gå upp på morgonen. Det handlar om något som signalerar att tiden är begränsad, något som får dig att agera i tid och rum.

Stadens rytm indikerar en sorts ständig rörelse, stadens ljud är alltid rörliga, de förnyas och de följer ett tempo utan pauser, utan taktslut, de flyter omkring som i ett ständigt *legato*, bundet och jämt, utan

märkbara mellanrum. Stadens ljud är som en lång musikakt utan slut och utan pauser. Musikens begreppsvärld passar väl in i en forskning om den pulserande storstaden. Jag kan tala om stadens ständiga *dissonans*, de ofullständiga ackorden som kräver ett nytt ackord för en upplösning och jag kan tala om en stads *rubato*; den uttalade friheten i rytmen. Storstaden följer dessutom ofta ett sorts ständigt *allegro*, ett snabbt tempo. Att försöka förstå staden som ett musikstycke i ständig förändring, som en flödande storstadsorkester är på många sätt en inspirerande forskning.

Inom den etnologiska forskningen finns det för närvarande en tendens att fokusera på den visuella tolkningen, ofta tar det sig uttryck i en impressionistisk etnografi. I boken *Små platser, stora frågor* skriver Thomas Hylland Eriksen, professor i socialantropologi vid Oslo universitet, följande:

Karl Marx skrev en gång att våra fem sinnen inte är en produkt av naturen, utan av hela världshistorien fram till idag. Även om Marx inte vidareutvecklade sin tanke, hade han därmed ändå förberett en rad närbesläktade problem som ofta förbisetts av antropologer: hur skiljer sig användningen av sinnen åt mellan kulturerna, och vilka metodologiska problem uppstår på grund av denna variation [...] En viss övervikt vad gäller synsinnen är tydligt i många – kanske de flesta etnografiska skrifter. Beskrivningar av fältniljöer inriktas främst på byggnader, växter och annat som syns. Ljud, smaker och lukter lyser med sin frånvaro (Eriksen Hylland 2000:50).

Kanske är detta på väg att förändras? Folklivsarkivet i Lund sände i årsskiftet 2005/2006 ut en frågelista under namnet Ljud och Oljud (LUF 219). Här fick människor svara på vilken betydelse ljuden har haft i deras liv med inriktning mot vardagsljud, gamla ljud, känslor och

ljud, medvetna och omedvetna ljud, oljud, tystnaden och ljud och hörsel. Dessa frågelistor är mycket intressanta att ta del av för att finna nya frågeställningar och metoder kring ljudforskningen. Genom att utföra fältarbeten i storstäder, vidgas perspektivet på ljud som berättelser, som kulturskapande fenomen, ljud som identitetsskapande eller exempelvis ljud som trygghetssymboler. Det handlar om att kartlägga stadens *soundscape* och att föra en diskurs kring hur ljudet skapar kultur. Med en breddad empiri kring ljudkulturer i världens storstäder kan kulturforskningen närma sig spännande insikter.

LITTERATUR

- Amin, Ash & Thrift, Nigel, 2002. *Cities – reimagining the urban*. Oxford: Marston book Services Limited.
- Eriksen, Thomas Hylland, 2000. *Små platser, stora frågor: en introduktion till socialantropologi*. Nora: Nya Doxa.
- Eriksson, Karin, 2007. *Ljudets Etnologi – En metodbeskrivning för framtida forskning*. Magisteruppsats i Etnologi. Institutionen för Kulturanthropologi och Etnologi: Uppsala universitet.
- Schafer, Murray R., 1992. "Soundscape." I: Meyer, Peter R., *Ljudkonst*. Stockholm: Dramatiska Institutet och Proprius Förlag.
- Schafer, Murray R., 1994. *Our Sonic Environment and The Soundscape – the Tuning of the World*. Rochester, Vermont: Destiny Books.
- Strömberg, Mikael, 2006. "Ljud och manipulation." I: Mossberg, Frans (red.), *Förföriska ljud*. Texter från seminarium den 27 januari 2006.
- Lyssnande Lund. Ljudmiljöcentrum vid Lunds universitet. Rapport nr 2.
- Folklivsarkivet i Lund
- Luf 219 (2005/2006): Ljud och Oljud.

SUMMARY

The Ethnology of Sound

The purpose of this article is to give an example of how you can work with sounds in the cultural fields of research. The experience of fieldwork in Istanbul is presented with a number of applicable, cultural perspectives. Definitions like soundwalk and soundscape are presented.

During a soundwalk you listen to the acoustic environment as well as the culturally fascinating sounds. What influence does sound have on a person's everyday life and in what way does sound create meaning? Memories of sound, which you can refer to and thoughts that you can have at your disposal in your coming composition as well as reflections of socially censored sounds and sounds as symbols of assurance, are an important and interesting part of the research. There are unwritten rules of how to act, if you are supposed to be heard or silent.

Sound has an important significance in the urban environment and in today's metropolitan areas. Sounddesign has quickly become a way of creating a sort of image, a feeling, an idea and help for the individual to feel confident in the physical environment. The rhythm of the city indicates a sort of constant movement and the city sounds are always variable following a tempo without pause. The article emphasizes how a diversified empiricism of soundcultures and a mapping of the city soundscape, can create exciting insights within the cultural research.